

ادبیات ایران در هزاره دوم نگاهی به گذشته و اشاره یی به هزار سال مبارزه فرهنگی (۵۱)

اسماعیل وفا یغمایی

در باره سلسله افشار

سرگذشت سلسله افشار با یک پادشاه مقتول و سه پادشاه کور، برقی گذرا در تاریخ ایران و یکی از غم انگیزترین و خونین ترین فراز و فرودهای تاریخ ایران است. دوران نادرشاه دوران اقتدار مطلق شاه، اتکا بر عنصر نظامی و گرایش به عناصر ترک و ایلات و عشایر بود. دولت گسترده نادرشاه پس از او بلافاصله رو به تجزیه رفت و شاهان پس از او به جز نامی از سلطنت نداشتند. پس از قتل نادر و غارت اردوی او، احمد خان درانی با سپاه ده هزار نفری خود به قندهار رفت و در آنجا حکومتی مستقل تشکیل داد. سلطنت احمد خان درانی سرآغاز پروسه جدائی افغانستان از ایران است. هم زمان با این ماجرا محمد حسن خان قاجار فرزند فتحعلی خان قاجار - که به دست نادر کشته شده بود - ولایات حوالی دریای خزر را تصرف کرد، آذر بایجان توسط آزاد خان افغان تصرف شد و علیمردان خان بختیاری به نام یکی از شاهزادگان صفوی بنام شاه اسماعیل سوم اصفهان را تسخیر کرد و در آنجا حکومتی تشکیل داد. کریم خان زند یکی از سران شاخه ای از لرهادر این ایام در خدمت علیمردان خان بختیاری بود، اما سیر حوادث به گونه ای جریان یافت که موجب طلوع ستاره اقبال کریم خان زند و شکل گیری سلسله زند گردید.

سلسله زند

۱۱۶۳ - ۱۲۰۹ هجری، ۱۷۵۰ - ۱۷۹۵ میلادی

۱ - کریم خان زند، ۱۱۶۳ - ۱۱۹۳ هجری. کریم خان زند فرزند ایماق، سربازی از سربازان ارتش نادر بود که پس از قتل نادر در دوران عادلشاه افشار سر پرستی ایل خود را که سالها قبل توسط نادر به خراسان کوچ داده شده بودند، برای بازگشت به سرزمین اصلی خود به عهده گرفت و آنان را با کمک برادر خود صادق خان، به حوالی ملایر باز گرداند. در بازگشت ایل، کریم خان که جنگجوی هوشیار و پهلوانی نامدار و به خصوص به حسن خلق معروف بود ریاست ایل را بر عهده گرفت. در دوران حکومت ابراهیم شاه افشار، کریمخان به خدمت او در آمد و شماری از ایلات شورشی عراق را سرکوب نمود و بیش از پیش مشهور گردید.

اتحاد سه گانه خان های لر

کریم خان زند در ادامه کار، با دو تن دیگر از خانهای بختیاری به نامهای ابوالفتح خان و علیمردان خان پیمان اتحاد بست و این سه خان لر در سال ۱۱۶۳ هجری مطابق با سال ۱۷۵۰ میلادی تصمیم گرفتند برای نجات کشور از هرج و مرج، یکی از دختر زادگان شاه سلطان حسین صفوی به نام شاه اسماعیل سوم را به سلطنت برگزینند. بر اساس این اتحاد سه گانه خوانین لر، علیمردان خان نیابت سلطنت، کریم خان فرماندهی سپاه و ابوالفتح خان حکومت اصفهان را بر عهده گرفتند. در میان این سه خان لر کریم خان از محبوبیت بیشتری بر خوردار بود و همین مساله دوتن دیگر از متحدان را نگران می کرد.

اتحاد سه گانه چندان نپایید و جنگ قدرت به سنت همیشگی آغاز شد. به زودی در غیاب کریم خان علیمردان خان، ابوالفتح خان را کشت و کریمخان به مقابله آمد و علیمردان خان را شکست داد و فراری نمود. مدعیان بزرگ دیگر سلطنت محمد حسن خان قاجار و آزاد خان افغان بودند. کریم خان پس از جنگها و شکستها و پیروزیهای متعدد سرانجام موفق شد تا سال ۱۱۷۱ هجری مطابق با ۱۷۵۸ میلادی بر تمام مدعیان پیروز شود و پس از قتل محمد حسن خان قاجار و شکست فتحعلی خان افشار - از سرداران آزاد خان افغان - زمام قدرت را در سراسر ایران به جز خراسان در دست گیرد.

خراسان در این زمان تحت حاکمیت شاهرخ افشار شاهزاده کور افشار بود و کریم خان با این که می توانست خراسان را فتح کند متعرض شاهزاده افشار نشد. پس از این ماجراها کریم خان شیراز را به پایتختی انتخاب کرد و اکثر اوقات خود را در آنجا گذرانید. او بر خلاف بسیاری از پادشاهان گذشته اهل کشور گشائی نبود. کریم خان در دوران سلطنت خود تنها به چند لشکر کشی علیه میر مهنا از سران شورشی بندر ریگ، فتح بصره، و جنگ علیه عثمانی پرداخت که در این جنگها پیروز ی با او بود.

اندکی در باره کریم خان دوران حکومت کریم خان در مجموع سی و هشت سال به طول انجامید. او تا پایان عمر نام شاه بر خود نهاد و خود را وکیل الرعایا نامید.

کریم خان در برخی موارد از خشونت و مجازات مدعیان و رقبای ایانی نداشت و گاه خود و نزدیکانش با پذیرش رشوه منافع بیگانگان را به رسمیت می شناختند. در این زمره چنانکه دکتر غلامرضا ورهرام در «تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران در عصر زند» اشاره می کند با گرفتن رشوه از دولت انگلیس، حق داشتن پایگاه با توپخانه به نام تجارتخانه، حق بسیاری از معافیههای

گمرکی، حق تجارت انحصاری تجارت ابریشم، و حق استخدام ایرانیها را با گرفتن بیست هزار و پانصد روپیه به دولت انگلیس داد. نزدیکان او از جمله ابوالفتح خان هفت هزار روپیه، برادران کریم خان جمعا سه هزار روپیه. شیخ علی خان سه هزار روپیه و فراهانی وزیر دو هزار روپیه از انگلیسها دریافت کردند. با تمام اینها در دوران سلطنت او ایران تا اندازه ای رفاه و آرامش را تجربه کرد و به این علت نامی آمیخته با خاطراتی نیک از او به یادگار مانده است.

کریم خان زند مردی ساده زیست، اهل عیش و عشرت، زن دوست، خالی از حس سخت کشی و کینه کشی و رعیت پرور بود و با مردم کوچه و بازار حشر و نشری دائم داشت. او سواد و تحصیلات زیادی نداشت ولی تیز هوش بود. کریم خان با اینکه شیعه و تا اندازه ای خرافاتی بود به آنچه که آخوندها تبلیغ می کردند اعتنا نمی کرد و بیشتر سعی داشت مردم در آسودگی زندگی کنند. در «رستم التواریخ» نمونه جالبی وجود دارد که علیرغم منع آخوندها، در لشکر کشیهای شماری از زنان تن فروش را با لشکر همراه می کرد تا سربازانش متعرض نوامیس مردم در هنگام عبور از شهرها و روستاها نشوند. کریمخان نزدیک به هشتاد سال زندگی کرد و سر انجام در سیزده صفر سال ۱۱۹۳ هجری، دوم مارس ۱۷۷۹ میلادی بر اثر ابتلا به بیماری سل در گذشت.

۲ - ابوالفتح خان زند ۱۱۹۳ هجری. دوران نه چندان دراز آرامش حکومت کریم خانی با مرگ کریم خان پایان یافت و جدال بر سر قدرت میان بزرگان زند چنان اوج گرفت که حتی جنازه کریمخان تا مدتی بر زمین ماند.

پس از مرگ کریمخان، زکی خان زند برادر مادری کریم خان که بر خلاف کریم خان به سنگدلی و خونخواری مشهور بود اردگ سلطنتی و حرم کریمخان را محاصره کرد و پانزده تن از بزرگان زند را کشت و دو فرزند کریمخان ابوالفتح خان و محمد علیخان داماد خود را به سلطنت انتخاب کرد و خود زمام قدرت را در دست گرفت. پس از این وقایع صادق خان برادر دیگر کریم خان که حاکم بصره بود به سوی شیراز حرکت کرد و زکی خان برای مقابله با او روان شد، در همین ایام علی مراد خان از سرداران کریمخان نیز در اصفهان طغیان کرد و زکی خان با لشکری چهل هزار نفره به مقابله او شتافت اما در بین راه در ایزد خواست توسط لشکریان خود مورد تهاجم قرار گرفت و به قتل رسید.

پس از قتل زکی خان ابوالفتح خان در شیراز بر تخت سلطنت نشست و صادق خان و پسرش جعفر خان نیز به شیراز آمده و اطاعت او را گردن نهادند. دوران کوتاه سلطنت ابوالفتح خان با عیش و

عشرت و باده گساری دایم همراه بود و هر چه صادق خان تلاش کرد که او را از باده گساری و دایم الخمر بودن باز دارد موفق نشد. عاقبت صادق خان، ابوالفتح خان را از سلطنت خلع کرد و خود زمام حکومت را در دست گرفت.

۳ - علی مراد خان زند ۱۱۹۳ هجری. پس از خلع ابوالفتح خان، علی مراد خان سردار کریم خان در اصفهان دست به شورش زد و خود را شاه خواند. در ادامه جنگ بر سر قدرت و ماجراهای فراوان سر انجام علی مراد خان با کمک جعفر خان که به پدر خود صادق خان پشت کرده بود شیراز را فتح کرد و صادق خان و پسرش علی نقی خان را کشت و ابوالفتح خان و دیگر پسران کریم خان را کور کرد و خود بر تخت شاهی نشست. تلاش برای فتح مازندران و استر آباد، شورش جعفر خان و مدعیان دیگر از سایر ماجراهای دوران حکومت علی مراد خان است. او در سال ۱۱۹۹ در مورچه خورت اصفهان در گذشت.

تاریخ حکومت باز ماندگان کریمخان از سال ۱۱۹۳ هجری تا پایان کار بسیار آشفته و خونین و از درگیریها و کشتارها بر سر تصاحب قدرت لبریز است. در سال ۱۱۹۳ هجری، اندک

زمانی، ستاره بخت محمد علی خان پسر کریمخان درخشید. در فاصله ای سه ساله صادق خان برادر کریم خان به سوی قدرت خیز برداشت. پس از مرگ علی مراد خان، جعفر خان برادر زاده کریمخان سودای سلطنت داشت که با وجود حریف تازه نفسی چون آقا محمد خان قاجار کاری از پیش نبرد و سرانجام به دست نزدیکان خود مسموم شد و مرد و جای خود را به صید مراد خان زند داد. فرزند دلیر جعفر خان، لطف علی خان زند که در این هنگام در سواحل و بنادر خلیج فارس بود بعد از با خبر شدن از قتل پدر، خود را به شیراز رساند و قاتلان پدرش را کشت و خود در شیراز بر تخت پادشاهی نشست.

۴ - لطف علی خان زند ۱۲۰۳ - ۱۲۰۹ هجری. لطف علی خان زند آخرین پادشاه سلسله زند است که زیبایی چهره، قدرت بدنی جنگاوری کم نظیر و سرانجام سرنوشت غم انگیزش تصویر پر رنگ تر از سایر میراث بران کریم خان را در تاریخ ایران به خود اختصاص داده است.

دوران لطف علی خان همزمان با آغاز قدرت یافتن آقا محمد خان قاجار بود و دوران کوتاه حکومت لطفعلی خان تا پایان یکسر در جدال با خان قاجار سپری شد. تغییر اخلاق لطف علی خان و روی آوردن او به خشونت و بیرحمی، خیانت نزدیکان به خصوص حاجی

بقیه در صفحه ۱۹